

Inhoud

Voorwoord 7

Proloog 11

1 Thuis 13

De brak en de hazewind 13 - Jacob en Anna 16 - Jeugd 20 - Opvoeding 27 -
De Latijnse school 33

2 Leertijd 43

Universiteit 43 - De les van thuis 50 - Grand Tour 61 - Jacob en de zakkendragers 70

3 De kentering 74

Cornelis op vrijersvoeten 74 - In de hofstad 79 - De vrede van Munster 85 - Prins
Willem 11 93 - Loevestein 98 - De Witt heeft verloren 103 - De kentering 107

4 De vuurproef 110

De Grote Vergadering 110 - Vlag en schip 117 - Oorlog 123 - Schip van staat 130 -
De mishandelde tamboers 138 - Johan wordt raadpensionaris 143 - 'Het gezag is uit
het land' 146 - De Akte van Seclusie 150

5 Hollands hoogste dienaar 157

Nieuwe leuzen voor een nieuwe tijd 157 - Van vergadering naar vergadering 162 -
Patroon en protégés 166 - Een smoezelig huishouden 171 - Johan stijgt uit boven zijn
omgeving 174 - Cornelis maakt carrière 176 - De Amsterdamse alliantie 180 -
Medewerkers van de Ware Vrijheid 186 - Een spionerende klerk 191 - Partners in
macht 195 - Waarachtige vrijheid 198

6 Harmonie 202

Spanningen in Overijssel 202 - Predikanten contra regenten 208 - Rust in Putten 211 -
'Strengte exempelen' 216 - Einde van een bondgenootschap 223 - Aanval op de
Harmonie 227 - Straatvechters in de Dordtse arena 231 - Cornelis klem tussen de
partijen 235 - De rust in Dordrecht hersteld 238 - Als een vader voor zijn kinderen 241

7 Op zoek naar bondgenoten 247

‘Hij die het al doet’ 247 - Thuishaven 251 - Op kantoor 257 - Geheugen van de vergadering 261 - De eenzame en de berooide prins 264 - Strijd in de Baltische Zee 268 - Het Franse gevaar 275 - De oom van Willem 280 - Een staatsopvoeding voor de prins? 284 - Afstand tot Engeland 289

8 De Zeeleeuw 294

Tussen oorlog en vrede 294 - Een grillige natie 301 - Leider in oorlogstijd 306 - Johan op zee 312 - Cornelis tegen de bisschop van Munster 317 - Kind van Staat 324 - Rechterhand 329 - Chatham 332

9 Tegenkrachten 341

Thuiskomst van een held 341 - Het Eeuwig Edict 346 - Het Drievoudig Verbond 349 - Cornelis tussen de coulissen 355 - De dood van Wendela 359 - Het Kind van Staat wordt Raad 363 - Karel, drank en dames 369 - Het verdrag van Dover 374 - Blindgang 377 - De Ware Vrijheid in het nauw 383 - Prins Willem bezoekt zijn oom 386 - Vriend en vijand 390

10 Ten onder 395

Nachtmerries van de ruwaardin 395 - De slag bij Solebay 400 - De Fransen komen 410 - In de greep van paniek 415 - De aftocht naar Holland 419 - De Vrijheid geveld 423 - Oranje boven, de Witten onder 428 - Ziekte en kuur 432 - Laster en demonisering 435 - Willem Tichelaar vraagt belet 440 - Cornelis in de Gevangenpoort 445 - In de pijnkelder 449 - Het einde 453

Epiloog 463

Noten 468

Bibliografie 504

Personenregister 519

Voorwoord

Johan de Witt schreef bijna acht strekkende meter aan ambtelijke brieven. Meer dan twintig dikke delen van knisperende missiven die alle aanvangen met een beleefde aanhef en afsluiten met ‘uw ootmoedige dieenaar...’ Johan was een toegewijd ambtenaar, en het laatste wat de onderzoeker verwacht bij het doorlezen van deze briefmassa is het ondergaan van iets als een ‘historische sensatie’.

Maar wie een dag in het Nationaal Archief te Den Haag achter de minutenboeken van de raadpensionaris gaat zitten, wordt zich er vroeg of laat van bewust dat hij een zeventiende-eeuwer volgt in zijn dagelijkse handel en wandel. Al lezend hoort hij de hartenklop van het politieke leven én van het familieleven van Johan en Cornelis. Kilometers lang kronkelen de letters voort, allemaal handwerk; inktspetters laten zien waar de ganzenveer zich verstuikte in een haastige lus. Aan het einde van de dag, als de intercom van het archief de sluitingstijd aankondigt, ontdekt de onderzoeker dat zijn tafel en zijn schoot bedekt zijn met een fijn laagje zand, strooizand, waarmee Johan de Witt de inkt liet drogen.

Voor dit boek heb ik gebruik gemaakt van historische bronnen en secundaire literatuur. Ik heb niet willen streven naar volledigheid. Het onderwerp van dit boek is de broederband van Johan en Cornelis, die uitgroeide tot een machtsband. Noodgedwongen heb ik daarom veel informatie over Johan buiten beschouwing gelaten. Johans wiskundige activiteiten heb ik kort aangestipt, zijn gezaghebbende geschrift over de levensverzekering niet. Steeds heb ik mij laten leiden door de invalshoek van hun broederschap. Waar dit niet mogelijk bleek, zoals op het gebied van de buitenlandse politiek, heb ik mij telkens afgevraagd of de internationale betrekkingen iets verduidelijkten over de positie van de Republiek en of ze in verband konden worden gebracht met de door de jaren heen steeds nijpender wordende situatie waarin

het land kwam te verkeren. Uiteindelijk was het zowel de binnenlandse als de buitenlandse realiteit die beide broers de das omdeed.

Ik heb veel citaten gebruikt, vooral om een beeld van de tijd en de onderlinge omgang te laten zien. Het ambtelijke jargon van die tijd is echter buitengewoon omslachtig en slaapverwekkend. Voor niet-specialisten zou het bovendien ondoorgrondelijk zijn. Ik heb daarom besloten de citaten in een hertaalde versie te presenteren, waarbij ik zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke formuleringen ben gebleven.

Vertellen is organiseren, en organiseren is kiezen. Voor de keuzes ben ik uiteraard verantwoordelijk. Maar bij de organisatie heb ik veel hulp van anderen gekregen, zonder wie de keuzes ongetwijfeld onverstandiger waren uitgepakt. Personen die mij hielpen door het aandra-gen van een enkel interessant feit, dank ik in een noot. Anderen wil ik hier danken, omdat zij een middag of meer uittrokken voor een leerzaam gesprek of omdat ze mij anderszins inspireerden: Ido de Haan, H. Blom, E. Haitsma Mulier, Carolina Verhoeven, S. Groenveld, Chris de Bruyn, Paul 't Hart, mr. O. Schutte, Jaap de Haan, Manon van der Heijden, Maarten Prak en K. Schilt. De correspondentie van Johan is keurig terug te vinden in zijn minutenboeken op het Nationaal Archief, maar de brieven van Cornelis en anderen zijn nauwelijks geïnterari-seerd. Zonder archivaris Dick Kaajan had ik nooit de vele brieven van Cornelis kunnen vinden. De hulp van Margariet Moelands verdient een apart woord vanwege haar juridische adviezen ten aanzien van Cornelis' rechtsgang. Irene Groeneweg stond mij jarenlang bij met haar grote bronnenkennis, en mijn hoofdpersonen met haar histo-risch verantwoorde kledingadviezen.

Dank ben ik verschuldigd aan hen die mijn manuscript, soms in verschillende versies, aandachtig hebben gelezen en van kritische opmerkingen voorzagen: Addie Schulte, Jori Zijlmans, Gerben Hellinga, Luuc Kooijmans, Hannie te Grotenhuis en Cees Esseboom. Ik heb erg geprofiteerd van het commentaar van Willem Frijhoff, Paul Knevel en Roel Leentvaar, die in hun hoedanigheid van begeleidingscommissie het boek in de loop der jaren hebben zien vallen en opstaan; ook zij werkten zich door verschillende versies van het manuscript heen.

Uitdrukkelijk moet ik de Stichting Dordtse Academie danken als initiatiefnemer, organisator en opdrachtgever; zij stelde mij in staat onafgebroken aan dit boek te werken. De gemeente Dordrecht als geld-

schierter leverde hiermee een culturele inspanning waarvan historici zich er meer zouden wensen.

Tot slot ben ik mijn vrouw Hannie dankbaar dat ze zo langdurig een opdringerig broederpaar als Johan en Cornelis in ons midden heeft geduld.

Zwolle, juni 2005

Proloog

21 augustus 1672 - Maria van Berckel was nog maar een dag weduwe. De dag tevoren waren haar man, Cornelis de Witt, en diens broer Johan in Den Haag op beestachtige wijze vermoord. Toen ze het nieuws hoorde, bevond ze zich in Rijswijk. Nu zat ze in de trekschuit op weg naar Rotterdam, weg van de plek des onheils. Knotwilgen gleden voorbij. De kajuit zat vol met reizigers, die een levendig gesprek voerden. Er was iemand, een man uit Den Haag, die het hoogste woord voerde. Hij beweerde dat hij de afslachting van de gebroeders De Witt met eigen ogen had aanschouwd. De Hagenaar vertelde hoe ze uit de gevangenis waren gesleurd. Van een afstand had hij gezien hoe de schutters waren begonnen met schieten. Hij beschreef de razernij van het volk daarna, het tieren, steken, snijden en scheuren. Maria keek naar buiten en probeerde het niet te horen. Toen haalde de spreker een prop uit zijn zak, wikkelde die open en stak iets zwarts omhoog. 'Dit,' zei hij, 'heb ik voor enkele stuivers in Den Haag gekocht: een vinger van Cornelis de Witt.' Maria stond op, doorkruiste de volle kajuit en ging voor de spreker staan. Ze zei: 'Deze vinger heeft nog gisteren behoord aan de hand van mijn beminde man.' De passagier verschoot van kleur en viel flauw.¹

De anekdote is afkomstig van Joachim Oudaen, een sympathisant van de gebroeders De Witt. Hij beschikte over voldoende dramatisch talent om dit schuitenspraatje te bedenken. Maar het verhaal is aanneemelijk. De moord op de broers en de verminging van hun lichamen vormden het gesprek van de dag en van lang daarna. Wie daags na de gebeurtenis gebruik maakte van het openbaar vervoer, ontdekte hoe snel geruchten zich konden verspreiden. Ook de confrontatie van Maria met de vinger kan hebben plaatsgehad. Het had zelfs nog erger gekund. Veel lichaamsdelen gingen op tournee. De harten van de broers waren kort na de moord op weg naar een koper in Engeland.² In Leiden trok het geslachtsorgaan van Cornelis honderden kijkers.³

ken vlak voor de laatste, honderdtachtigste zitting van de Synode. Men moest zich niet aan scheldpartijen bezondigen, want dat gaf ‘dartele geesten’ slechts goede redenen om de ware leer te verwerpen.⁸

Op de huwelijksmarkt was Jacob succesvol. Er waren verschillende familieleden van De Witt met een Van den Corput getrouwd, maar die kwamen uit de Dordtse tak. Jacobs bruid, Anna van den Corput, kwam uit het illustere Bredase geslacht.⁹ Haar vader was rentmeester van de prinselijke domeinen van de Hoge en Lage Zwaluwe geweest. Haar

Anna van den Corput

moeder was een jonkvrouwe, afkomstig uit de omgeving van het Oranjehof. Haar voorouders hadden schilderachtige titels gevoerd als ‘s prinsens ‘keurmeester van de vis’ en ‘keurmeester van de wijnen’. De wijnproever, Cornelis van den Corput, was secretaris geweest van René van Chalon (1538-1544), de man die de titel ‘Prins van Oranje’ had overgedragen aan Willem I.¹⁰ Een oom van Anna, Valentius, was lijfarts van de prins.

Over Anna van den Corput is weinig bekend. Ze moet een intelligente vrouw zijn geweest met een praktische geest. Toen de briljante Isaak Beeckman, rector van de Latijnse school van Dordrecht, bij

haar op bezoek kwam om een kijkje te nemen naar een haperende waterpomp, was zij degene die de oplossing aandroeg.¹¹ Beeckman vroeg haar op welke plaats in de pomp zij een extra buis wilde zien aangebracht. Ze antwoordde: ‘Boven het ventiel en de zuiger’, een trefzekere aanwijzing, die Beeckman terstond uitvoerde en met een schets in zijn journaal memoreerde. Van Johan en Cornelis bestaan geen herinneringen aan haar.

Haar gezondheid was zwak. Ze was vaak onwel en leed aan onduidelijke kwalen. Ze lag zo veel op bed, dat ze last had van doorliggen. Onder geleerden was haar aandoening een ‘geval’, dat Isaac Beeckman

boekstaafde in zijn journaal. De bekende Dordtse medicus Johan van Beverwijck schreef de dikke buik van Anna toe aan waterzucht. Valentius meende dat Anna's kwaal werd veroorzaakt door 'wind in de darmen'.¹² Beeckman zelf weet de ziekte aan 'lucht in de bloedsomloop' en behandelde haar in 1633 met een wijnkuur. Hij wreef Anna's buik in met wijn, zodat de kracht van de 'geest van de wijn' door de huid drong en de overvloedige lucht aan het bloed onttrok. Maar ze bleef zwak. Nadat ze van Johan was bevallen kreeg ze geen levensvatbare kinderen meer. Toen Johan negen jaar oud was, vertelde ze Beeckman dat deze als zuigeling zo krachtig had gezogen, dat ze telkens iets had voelen afzakken van haar voorhoofd naar beneden. 'Hij heeft haar borsten helemaal leeg gezogen,' stelde de geleerde vast, 'zodat ze er nu bijna geen meer heeft.'¹³

Mevrouw de Witt beklagde haar lot niet. Er werd sowieso niet gejammerd in dit huishouden. De aanwezigheid van deze ziekelijke en vermoeide vrouw zal ongetwijfeld haar neerslag hebben gehad op de huisregels. Geen stemverheffing, geen slaande deuren, geen drukte. Slechts rust en harmonie waren toegestaan.

Op zijn vijftienvintigste had Jacob de houthandel van zijn vader geërfd. Veel inwoners van Dordrecht verdienden een goede boterham aan deze handel. Dordrecht had het stapelrecht op hout, en tal van grote huizen getuigden van het profijt dat stadsgenoten van deze monopoliepositie hadden getrokken. Maar Jacob wilde geen houthandelaar zijn.¹⁴ Zijn ambities lagen hoger.

Na de Synode was zijn carrière in een versnelling terechtgekomen. Hij kreeg nu steeds meer functies. In 1620 was hij tot schepen gekozen, waardoor hij tot het stadsbestuur hoorde. Na de dood van zijn vader nam hij diens zetel als dijkgraaf van Mijnsheerenland over. In 1625 werd hij 'ontvanger van de gemene middelen': belastinginnehmer. Een belastinginnehmer pachtte het ambt van de overheid en verplichtte zich een bepaald bedrag af te dragen, de rest van de belastingopbrengst mocht hij zelf houden. Iemand met de administratieve gaven van Jacob de Witt hield er genoeg aan over.

Hij had zijn kantoor aan de Nieuwe Haven, in het kleine huis aan het einde van de langgerekte achtertuin. Naarmate hij het drukker kreeg, liet hij zich minder in het kantoortje zien. Jacob stelde zijn neef Cornelis Hoogeveen aan als plaatsvervanger, die het ambt later van

hem overnam. Hoogeveen bewoonde de rest van het huisje met zijn moeder, Jacobs zuster, Cornelia, weduwe van Amelis Hoogeveen, en haar drie overige kinderen.

Op de portretten die Jacob van zijn vrouw en zichzelf liet maken, staan twee deftige personen. Anna draagt parels om haar hals, Jacobs kraag en manchetten zijn van het duurste kant. De portretten werden kort na het huwelijk geschilderd en drukten de maatschappelijke afstand uit die de houthandelaar inmiddels had afgelegd. Jacob zou zijn handel pas in 1633 van de hand doen, toen hij zijn doel, een hogere maatschappelijke positie, al grotendeels had bereikt. Hij was een voltijdsbestuurder geworden, een regent. Jacob stond trouwens niet alleen in deze ambitie. Veel kooplieden werden in deze periode regent. Het bestuur was te ingewikkeld geworden om over te laten aan burgers die daar onvoldoende tijd voor konden inruimen.

In Dordrecht was het onder regenten bon ton om een heerlijkheid te kopen, zodat men zich met een adellijke titel kon laten aanspreken. De twee hoofden van de familie Van Beveren bijvoorbeeld werden uitsluitend met hun titels genoemd: 'Heer van Barendrecht' en 'Heer van Strevelshoek'. Ook Jacob kocht een heerlijkheid, maar met de ornamentele kant ervan had hij niet veel op. Hij heeft zich nooit 'Heer van Manizee, Melissanten Cromstrijen' willen of laten noemen. Het goede leven was voor hem een kwestie van de juiste dosering. 'Gelijk de schoen is de maat voor de voet,' dichtte hij, 'zo is behoefte de maat voor geld en goed.'¹⁵

In de jaren voorafgaand aan de geboorte van Johan en Cornelis had het gezin De Witt een redelijke welstand bereikt. Jacob stond aan het begin van zijn loopbaan, maar de toekomst zag er goed uit. Hij had de voorsprong die hij van zijn vader had geërfd behouden.

Jeugd

Vanaf haar huwelijk met Jacob, in 1616, had Anna van den Corput bijna jaarlijks een kind gebaard. Alleen Johanna (1617) en Maria (1620) waren levensvatbaar gebleken. Dat slechts twee van de vijf kinderen hadden overleefd, was geen uitzonderlijke score. De kinderschaar was naar zeventiende-eeuwse begrippen evenwel aan de bescheiden kant. Boven-

dien verlangden de ouders naar mannelijke nazaten. Dochters boden natuurlijk mogelijkheden om via huwelijken voordelige allianties met andere geslachten aan te gaan, maar zij gingen op in een andere stamboom. Alleen mannelijke nakomelingen zetten de familie voort. Zeventiende-eeuwers waren uitgesproken in hun voorkeur voor mannelijke baby's.

Toen tamelijk kort na elkaar twee jongens ter wereld kwamen, was dit voor de ouders een onmiskenbaar teken dat God het goed meende met de familie. Op 15 juni 1623 werd Cornelis geboren, Johan ruim twee jaar later, op 25 september 1625. Het huis in de Grotekerksbuurt was nu een stuk drukker geworden. Johan en Cornelis waren regenten-kinderen, maar onder hun speelkameraadjes bevonden zich ook leeftijdgenoten uit de lagere standen. In deze jaren woonden op de kilometers lange Voorstraat de regenten nog gewoon tussen de houtstapelaars en de metselaars. Dertig jaar later was het grootste deel van de huizen in patricische handen.

De Grotekerksbuurt, waar hun wieg stond, was genoemd naar de Grote Kerk, die met haar rijzige schip en massieve toren het noordwestelijke deel van de stad domineerde. Toen men in de veertiende eeuw aan de bouw was begonnen, voorzag het ontwerp in een brede basis, die zich voortzette in een ranke toren en met smalle gotische ramen uitliep in een torenspits. De bouwers waren echter niet verder gekomen dan het eerste deel, dat breedgeschouderd boven het schip uitstak. In plaats van een punt had de kerk een plat dak gekregen. Evengoed kon degene die de 325 treden beklom genieten van een wijds uitzicht, bij helder weer zag hij zelfs de Dom van Utrecht.¹⁶

De Grote Kerk was een oriëntatiepunt voor Dordtenaren en voor reizigers van ver. De klok sloeg hele en halve uren en het geluid van de voortschrijdende tijd bereikte de bewoners overal in huis. Voor het punctuele gezin De Witt gaf het uurwerk de plaatsbepaling in de dag.

Het grote gebouw was op allerlei manieren met het gezin verbonden. Vader en moeder De Witt brachten er drie vroegtijdig gestorven kinderen ten grave. Als kerkmeester kreeg Jacob een speciale verantwoordelijkheid voor de kerk. Later kocht hij voor zijn gezin een van de 21 kapelletjes om als grafkapel te dienen. Vooral was de kerk de plek van godsvrucht. Iedere zondagochtend en -middag voegden Jacob, Anna en hun kinderen zich in de menigte die de preek kwam beluisteren. De jongens

Dordrecht in 1634

zaten met hun moeder en zusjes tussen de gelovigen op lage bankjes, vader Jacob nam plaats in de hoge, speciaal voor regenten bestemde herenbank.

Dordrecht behoorde met zijn achttienduizend inwoners tot de middelgrote steden van Holland. Zijn markten en havens bruisten van activiteit. Met een ligging als die van Dordrecht kon dat ook moeilijk anders. De stad was gebouwd op een eiland en zag naar het oosten uit op het veelstromenland van de Biesbos, dat twintig kilometer verder ter hoogte van Gorinchem werd gevoed door de Waal en de Maas. Ten noorden van de stad lagen de Merwede, de Noord en de Oude Maas. In het westen keek Dordrecht naar de voortzetting van de Oude Maas. Het was een ideale ligging: alle scheepvaart uit het Duitse achterland kon worden opgevangen en er lagen twee uitgangen klaar voor transport naar de Noordzee.

Deze strategische ligging was zijn geluk. De grote bloeiperiode had de stad al meer dan driehonderd jaar achter zich, maar Dordrecht hield krampachtig vast aan zijn oude handelsprivileges en aan de entreporthandel waaraan het zijn opgang te danken had, vooral die in hout en wijn. Een koopman die Dordrecht passeerde zonder zijn waar in deze

stad aan te bieden, was strafbaar. Het stadsbestuur had speciale schepen die toezicht hielden op de naleving hiervan.

Handel was de bron van de Dordtse welvaart. Uit het Duitse achterland werden Rijnse en Moezelwijnen aangevoerd, uit onder andere Bordeaux bracht men de Franse wijnen. In de loop der eeuwen was een tweede, ondergrondse stad ontstaan, bestaande uit kelders en souterrains. Dordt was wijnstad en de chicste huizen van de stad stonden dan ook aan de Wijnstraat.

Voor zijn andere grote inkomstenbron, de houthandel, was Dordrecht aangewezen op het oosten. Boomstammen uit het bosrijke Noord- en Midden-Duitsland dreven, samengebonden tot brede vlotten, traag stroomafwaarts om na hun lange reis af te meren in een van de havens van Dordrecht. Zeilscheepjes hielpen bij het manoeuvreren en leidden het hout de haven binnen. Voor Johan en Cornelis moet het uitzicht vanaf de toren van de Grote Kerk op de zilveren rivierarmen, bespikkeld met de vierkante vlotten en de talloze zeilen, betoverend zijn geweest.

De Grotekerksbuurt was een goede omgeving om te wonen. Ze bestond uit het deel van de Wijnstraat tussen de Lombardbrug en de Grote Kerk, plus de zijstraten; het deel waar vanouds het geld door de houthandelaars werd verdiend. Het huis van het gezin De Witt keek aan de achterzijde uit op de houttuinen, een terrein dat zich uitstreckte tot aan de Nieuwe Haven en werd gebruikt voor opslag en bewerking. Het lag zodoende bezaaid met schuurtjes, opgestapelde stammen, planken en afval. Wanneer Johan en Cornelis er speelden roken ze zaagsel en zwammen.

Voor de kleine Johan en Cornelis vormden de houttuinen een ideale uitvalsbasis voor verkenningstochtjes. Hier deden ze hun eerste indrukken van de grote wereld op. Het chaotische gebied met zijn loodsen en her en der opgetaste boomstammen liep door tot aan de Nieuwe Haven, voor de jongens zichtbaar als een woud van masten. Bij ieder schip dat aankwam, klonk een bel voor de zakkendragers ten teken dat ze in actie moesten komen. De zakkendragers waren potige kerels, die erom bekendstonden dat ze zich een klus niet makkelijk lieten ontzeggen. Van een veilige afstand zagen de broers hoe zij aanvielen op de koffers van net gearriveerde scheepslui en kooplieden.

Een andere attractie vlak om de hoek was de kraan Rodermond, een imposant gevaarte van vijf meter hoog, dat zijn hefvermogen verkreeg

Dordrecht in 1640

door twee tredwielen. In deze wielen was niet veel ruimte, reden waarom ze doorgaans werden getreden door leeftijdgenootjes van Johan en Cornelis, de zogeheten ‘kraankinderen’.¹⁷ Het gezwog van de vier kraankinderen in de traag wentelende hoepels was voor hen een dagelijkse aanblik. Vanaf het ochtendgloren tot de schemering was de kraan in touw.

De broers kenden de legende die met deze kraan was verbonden. Lang geleden had de baljuw van Zuid-Holland een fraaie koe gestolen uit het weiland van een van de boeren uit zijn rechtsgebied. Hij had het dier weliswaar laten vervangen door een ander exemplaar, maar dit was de eigenaar niet ontgaan. De boer was naar graaf Willem getogen om zijn beklag te doen. De graaf had de baljuw liggend in zijn bed ontvangen en hem terstond in zijn slaapkamer laten onthoofden.¹⁸ Als teken van triomf had het volk het hoofdloze lichaam in een kist aan de kraan gehangen, waarna het werktuig zijn naar bloed verwijzende naam had ontvangen. De legende van Rodermond was vooral onder het lagere volk populair. Als de broers hun verkenningstocht voortzetten naar de andere kant van de stad, en in de Oude Haven een blik wierpen in het gasthuis van de scheepslieden, konden ze de val van de baljuw zien

afgebeeld in een serie van negen schilderijen. Jaren later zou Cornelis het genoegen smaken om met zijn beeltenis in hetzelfde gasthuis een ereplek aan de muur te krijgen.

Maar eerst drongen zich de nabijgelegen bijzonderheden in hun blikveld. Niet ver van het ouderlijk huis lag het dol- en tuchthuis, waar de stad de lieden opborg die krankzinnig waren verklaard. Dit instituut was gehuisvest in het vroegere klooster van de 'cellebroeders', een contemplatieve lekenorde waarvan de leden zich plachten op te sluiten in benauwde kamertjes. Na de Reformatie in de vorige eeuw bevonden alle kloosters zich in overheidshanden en werden de dertien cellen gebruikt om de 'dollen' in op te bergen. In het complex bevond zich ook een gevangenis voor 'tuchtelingen', 'luien' en 'kwaadwilligen', waarin zowel mannen als vrouwen werden opgeborgd.¹⁹

Vlak bij huis lag ook de Vuylpoort. Tot 1572 woonden in deze poort de leprozen, de 'vuile mensen', in het leprozenhuis. De Vuylpoort was meerdere etages hoog en diende al een eeuw lang als gevangenis voor misdadigers en veroordeelden. Bandieten die terecht werden gesteld, werden hier met een kar opgehaald en onder tromgeroffel naar een schavot voor het stadhuis gereden. De route liep niet ver van hun huis zodat de broers het schouwspel ongetwijfeld herhaaldelijk hebben gadeslagen.

Iets verder weg lag het Sacramentsgasthuis, eveneens een voormalig klooster, dat door de stedelijke overheid was uitgeroepen tot het belangrijkste ziekenhuis van Dordrecht. Het bezat een rijk gesorteerde kruidentuin en 24 bedden, waarin de zieken beschikten over eigen beddengoed, een pis- en een waterkan. In een ander kloostergebouw was het Armenweeshuis ondergebracht, dat maar liefst 220 kinderen onderdak bood. Al deze kinderen, ouderloos geworden door de pest, ander noodlot of gewoon te vondeling gelegd, waren gekleed in een knalrode tuniek, met op de linkerschouder het stadswapen van Dordrecht. Tezamen met de wezen van de vier andere tehuizen in de stad, die elk weer een eigen uniform aan hun bewonertjes verstrekten, liepen zij 's zondags keurig twee aan twee naar de Grote Kerk en voegden ze zich bij de mensenmassa die zich bij de poort had verzameld. Zij stroomden net als hun leeftijdgenoten Johan en Cornelis het witgepleisterde schip binnen, luisterden aandachtig naar de preek en zongen uit het blote hoofd de liederen mee. De Synode had in 1618 het orgel in de ban